

M. C. Meijer, *Race and aesthetics in the anthropology of Petrus Camper (1722-1789)* (Studies in the history of ideas in the Low Countries IV; Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 1999, x + 251 blz., f110,-, ISBN 90 420 0434 7).

Petrus Camper was een van de belangrijkste Nederlandse natuurwetenschappers uit de tweede helft van de achttiende eeuw. Vanuit zijn medische achtergrond ontwikkelde hij een brede anatomische belangstelling. Op die manier werd hij een van de wegbereiders zowel van de negentiende-eeuwse zoölogie als van de fysische antropologie. Het is vooral aan zijn rol in de ontwikkeling van deze laatste wetenschap dat dit boek is gewijd.

Race and aesthetics heeft iets van een pleidooi. De schrijfster, geboren in Nederland maar sinds haar jeugd woonachtig in de Verenigde Staten, is er vooral op uit om Camper vrij te pleiten van de beschuldiging dat hij een van de theoretici van het racisme zou zijn. Dit verwijt is Camper wel gemaakt vanwege zijn introductie van de geiaatshoek. Camper definieerde deze als de hoek die men krijgt als men in het zijaanzicht van de schedel enerzijds neuswortel en gehoorgang, en anderzijds de voorste snijtanden in de bovenkaak en het meest vooruitgestoken deel van het voorhoofd door denkbeeldige lijnen verbindt. Hoe meer het voorhoofd naar achteren wijkt, of hoe meer de kaak naar voren steekt, hoe kleiner deze hoek. Bij mensen was de geiaatshoek 70 à 80 graden, bij dieren veel kleiner; voor de orang-oetan bijvoorbeeld vond Camper 58°. Camper stelde bovendien vast, overigens op basis van zeer weinig empirisch materiaal, dat de geiaatshoek voor verschillende mensenrassen verschilde. Zijn belangstelling schijnt aanvankelijk vooral te zijn ingegeven door de problemen van artistieke uitbeelding — de vraag hoe men een natuurgetrouw negerhoofd tekent, of ook waaraan men een 'antieke' kop kan herkennen. Met het oog op dat laatste mat hij ook de geiaatshoek van enkele klassieke standbeelden, die extreem grote geiaatshoeken bleken te hebben: van 90° tot 100°. Het was echter vooral als een algemeen anatomisch kenmerk dat hij zijn vondst later propageerde.

Campers vondst vond breed ingang. Latere schrijvers pasten de geiaatshoek echter vooral toe om te onderscheiden binnen de 'keten van het zijn', waarbij de achterliggende gedachte is dat er een geleidelijke overgang is tussen levensvormen, en dus ook tussen dier en mens. Negers en Aziaten werden hierbij dikwijls als overgangsvormen beschouwd tussen mensapen en Europeanen. Campers geiaatshoek werd dan gebruikt als een objectieve maat voor de mate van 'dierlijkheid', waarbij het goed uitkwam dat de geiaatshoek van negers of kalmukken doorgaans iets kleiner was dan die van blanke Europeanen. Camper had vastgesteld dat dit verschil voornamelijk veroorzaakt werd door het meer of minder vooruitspringen van de kaak, maar zijn navolgers zagen liever een verband met het hersenvolume. Meijer laat duidelijk zien dat dit racistische gebruik van de geiaatshoek een negentiende-eeuwse innovatie is. Camper zelf geloofde niet in een dergelijke zijnsketen. Hij stelde inderdaad de geiaatshoek vast voor verschillende mensenrassen, maar zulke anatomische kenmerken hadden voor hem geen diepere betekenis. Zaken als huidskleur of geiaatshoek waren onbetekenende variaties, teweeggebracht door omstandigheden. De geiaatshoek verandert bijvoorbeeld naarmate een mens verouderd. Camper was een achttiende-eeuwse verlichtingsdenker, voor wie alle mensen in principe gelijk waren. Voor zover hij zich van zijn tijdgenoten onderscheidt is dat door de radicaliteit waarmee hij dit idee van menselijke gelijkheid uitdroeg. Meijer wijst hier op de invloed van zijn christelijke overtuiging en de physico-theologische inslag van zijn wetenschap.

Middenjaren tachtig, toen Meijer haar onderzoek begon, moet haar invalshoek een goed idee hebben geleken. Het beeld van Camper als vader van het racisme had zich in tal van antropologische handboeken vastgezet. Inmiddels is de situatie wel drastisch gewijzigd, zoals Meijer zelf moet erkennen. Niet alleen in Nederland, waar de degelijke studie van Visser Camper al in

1985 in een juister perspectief plaatste, maar ook inde Verenigde Staten, waar ook een populaire auteur als Stephen Jay Gould de mythe van Campers racisme inmiddels heeft ontkracht. Meijers sympathieke pleidooi komt daardoor een beetje als mosterd na de maaltijd. Zij wil hierin voorzien door het probleem in een bredere context te plaatsen en weidt breed uit over de geschiedenis van het rasdenken, de ideeën over de plaats van de mens in de natuur, en de esthetica. Het zijn heldere uiteenzettingen, maar toch ook wel een beetje obligaat. Blijft staan dat het boek een degelijke studie biedt, gebaseerd op grondig bronnenonderzoek, van een nog altijd wat verwaarloosde geleerde uit de Nederlandse achttiende eeuw. Speciale aandacht verdient het bibliografisch gedeelte. Het boek wordt besloten met een uitvoerig overzicht van niet enkel Campers publicaties (die lijst is grotendeels op Visser gebaseerd), maar ook van zijn manuscripten en tekeningen.

Rienk Vermij

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

M. van Tilburg, *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur, 1780-1890* (Dissertatie Groningen 1998; Amsterdam: Het Spinhuis, 1998, viii + 192 blz., f45,-, ISBN 90 5589 127 4).

De titel geeft een onvolledig beeld van het onderwerp, want de bestudeerde adviesliteratuur behandelt meer dan alleen seksualiteit en partnerkeuze. Van Tilburgs bronnenmateriaal bestaat uit twee typen literatuur: gidsen met levenslessen voor jongvolwassenen en huwelijksadviesboeken, waarin de auteurs uiteenzetten hoe een goed huisvader of een goede huisvrouw zich dient te gedragen. Dit tweede genre richt zich meest tot degenen die de huwelijkse staat nog moeten bereiken. Uiteenlopende zaken als de kostwinning, het bestieren van het huishouden en de gezagsverhouding tussen echtelieden komen hier ter sprake. Door beide genres heen loopt het verschil in de religieus-ideologische achtergrond van de auteurs. Op het eind van de achttiende eeuw verschenen voor het eerst vrijzinnige adviesboeken, geënt op de christelijk *angehauchte* Nederlandse Verlichting. Het wekt geen verbazing dat vele ervan binnen de kring van het Nut tot stand kwamen. Dergelijke werken bleven ook in de negentiende eeuw uitkomen. Daarnaast kreeg de adviesliteratuur van orthodox-protestantse snit een nieuwe impuls door het Réveil, terwijl er, met de emancipatie van de katholieken in Nederland, in de loop van die eeuw ook goede raad voor deze opkomende zuil op de markt kwam.

Van Tilburg analyseert haar bronnen vanuit diverse invalshoeken. Er is een grotendeels impliciete vergelijking met de adviesliteratuur over huwelijk en gezin uit de vroeg-moderne periode. Zonder de laatste uitvoerig in de analyse te betrekken, concludeert de auteur op welke punten de laat-achttiende- en negentiende-eeuwse werken continuïteit dan wel verandering vertegenwoordigden. Een expliciete vergelijking, door het hele boek heen, betreft het gender-element: welk beeld hadden de bestudeerde auteurs van (jonge) mannen en vrouwen en waarin verschilden hun adviezen aan de ene of de andere sexe? Een derde belangrijke invalshoek betreft de uitgebreide aandacht voor vormelementen in de bestudeerde literatuur. Hier draait het om contrasten en beeldspraken, om morele intonaties en half verborgen strategieën ten einde de boodschap aan de man en aan de vrouw te brengen. Wat leveren deze drie invalshoeken op?